

Валентина Воденичарова

ЗА РЕАЛНОСТТА НА ДУМИТЕ

София, 2001

Валентина Воденичарова
ЗА РЕАЛНОСТТА НА ДУМИТЕ

Българска, първо издание
София, 2001

Издава:

Център за независим живот

София 1000, ул. Гургулят № 2
тел./факс: (02) 98 98 857, 98 11 548,
98 05 839, e-mail: cil@bitex.com

Редактор: Вера Младенова
Дизайн и предпечат:
Офис Маркет ЕООД
ISBN: 954-9918-09-2
Тираж: 1000

Разпространява се безплатно.

Казваме „обичам те“ и светът засиява за двама.

Казваме „махни се“ и животът спира за някого.

Казваме доброта, радост, справедливост... казваме едно общество за всички... и казваме „инвалид“.

Думите са до такава степен неразделна част от живота ни, че понякога забравяме за страшната им сила.

А не само че не бива... не трябва да забравяме страшната сила на думите!

За думите – като обект и тема на сериозен разговор – напоследък си говорят единствено специалистите езиковеди. Някак си занимаването с думите се възприема, меко казано, вятърничаво, несериозно на фона на другите важни проблеми, които стоят за разрешаване пред прагматично мислещия българин. Аз обаче ще ви занимавам малко с темата, заслужава си да поема този риск. Защото си мисля, че е важно (най-малкото) да уважаваме думите, с които израстваме, които чуваме и възприемаме по определен начин – и които определят нас, нашето световъзприемане и отношение към света. Думите са онова мъничко и „незначимо“ нещо, което незабележимо, но постоянно работи в нас и оформя нашите представи – за нещата и за нас самите.

Думи като демокрация, република (различна обаче по съдържание от социалистическата република) и монархия, например, които отново навлязоха в обществена употреба, се появили, защото се появи необходимостта да се обозначават съвременните реалности. Ние живеем в демократична република, възприемаме се като републиканци – защото, да речем, „републиканец“ съдържа в себе си понятия като

плурализъм, равнопоставеност, независимост – все неща, които харесваме, които сме възприели за принципни в нашия свят. И като се определяме като такива, изграждаме реалността „демократична република“, тоест това понятие не съществува просто ей така, само за себе си, а създава представата ни за обществената форма на управление и живот у нас. По същата причина в речника навлязоха думи като малцинства, интеграция, Европейски съюз – и те са тухлите, върху които изграждаме съвременното. Друг е въпросът обаче, че все още тези понятия не са ни ясни, не сме ги усвоили, възприемаме ги малко екзотично, влагаме в тях съдържания, които понякога са и коренно противоположни. Което говори за някаква нестабилност, нормална за всеки преход, разбира се, за всеки опит да се разчупи един светоглед и да отстъпи място на друг. Не съвсем нормално е обаче, ако това преходно състояние се проточи прекалено дълго и започне да се схваща не като преход, а като нормален начин на живеене. Опасността е реална – в един преходен модел на обществено поведение, в който се прави опит за интеграция на ромите, например, и в същото време понятието цигани продължава да тежи като клеймо, своеобразен ети-

кет за негативни обществени прояви... И слагаме етикети по инерция, без да си даваме сметка, че зад тях се крият живи хора, индивиди с различни качества и недостатъци, с различни разбирания и мечти. Не всеки циганин е необразован, мързелив или крадец, или... по-низш от останалите български граждани. Но фразеологизмът „циганска му работа“ продължава да е в активна употреба и да показва, че по-скоро кокетираме с модерните понятия, без да вникваме в истинските им значения. Защото означава ли това, че ще отхвърляме циганите и ще интегрираме ромите?! Създаваме и живеем в малко абсурдна реалност, наистина.

И още един по-конкретен пример за реалността на думите...

Преподавателка в елитно столично училище станала свидетел на момчешко сбиване по време на учебното междучасие. Заедно с юмруците и ритниците завалели и епитети – „простак“, „говедо“, „инвалид“. След като се намесила и укротила младежите, учителката ги попитала дали смятат, че инвалид е обидна дума. Отговорът бил категоричен – да! Едва ли се налага да се връщаме към уроците по литература и към това що е градация, за да се досе-

тим, че отговорът ще бъде именно такъв. И че спонтанната младежка реакция е показателен пример за това как подрастващото поколение българи възприема думата „инвалид“.

Много рядко обръщаме внимание на подобни случки, а още по-рядко се замисляме резултат от какво са те. Сигурно ще намерим различни отговори, ако ги потърсим – стига само да стигнем до замислянето, до сещането, че нещо не е наред. И един от възможните отговори може да бъде, че ние предаваме на децата си това, което знаем за света, предаваме им нашия модел на социални взаимоотношения. А в този модел, в тези знания думичката „инвалид“ е етикет, клеймо, отрицание. И това отрицание е абсолютно, то няма нюанси. То дори трудно може да се схване и като синоним на по-архаичните думи в нашия език като недъгав, сакат, хром, в които отрицанието касае само части от човешкото тяло, но не отрича човека като цяло. Много ми се ще да вярвам, че в българския език, който в своята същност е един толерантен език, подобни отхвърлящи думи ще отпаднат от употреба. Такава всъщност е естествената динамика на езика, по която можем да разберем и докъде е стигнало

развитието на нашето общество в най-широк смисъл – каква е ценностната ни система, какъв е моделът на взаимоотношенията ни с другите и т. н.

За съжаление, ценностната ни система в момента е доста объркана. А порядъкът от недалечното ни минало беше подчинен на абсурдния лозунг „здрав дух в здраво тяло“ – словесната формула на модела за „идеалния“ свят, в който има място единствено за „идеалния“ човек. Не си ли идеален, ти си друг, ти си по-низш, ти си инвалид – тоест ти не си от нас. Но тъй като ние сме едно добро общество, ще се погрижим за различните от нас, ще им построим социални заведения, в които добри хора ще ги гледат... Защото така е по-лесно. По-лесно е да отхвърлим някого, заблуждавайки (се), че го приемаме, а и е по-лесно да сме добри, когато ние определяме параметрите и съдържанието на това добро, без да се интересуваме от мнението на тези, за които са предназначени добрините ни. Така хем ни е чиста съвестта, хем децата ни растат „спокойни“ в този подтискащо стерилен модел. Със смътната догадка обаче, че има и други, различни от тях, за които е табу да питат. (Срещали сте, предполагам, дечица, извърщащи любопи-

тен поглед след човек с инвалидна количка или с малко по-различна походка, както сте срещали и родители, готови да нашляпат детето само защото иска да разбере как така този човек не е като останалите.) Така порасналите деца не питат (колкото и конфузно да се чувстват в дадена ситуация), когато срещнат човек с увреждане, а някак по инерция му слагат етикет – инвалид. И се държат с него подобно на родителите си – съжалително, покровителствено, отхвърлящо. От друга страна, децата, определяни с абсурдното словосъчетание „деца-инвалиди“, израстват с осакатената предства за себе си, възпитават се да бъдат инвалиди – и така омагьосаният кръг на „инвалидната философия“ се затваря.

И някакси твърденията на „компетентни“ политически люде, че „обществото ни реагира с доброжелателство и добронамереност към инвалидите“, че терминът инвалид „не носи нищо отрицателно, напротив“, се оборват сами, като в същото време съвсем естествено се вписват в културния модел на поведение, в който живее нашето общество и като че ли продължава да се чувства комфортно. А това е модел на етикети и щампи, на опозиции, модел, който

разделя, който дискриминира, който все така поставя „нормалните“ над „различните“ – повече от десетилетие след краха на уродливата обществена система, родила вече цитирания лозунг... това все така е култура на покровителственото отношение и на противопоставянето дори, ако щете, на желанието за власт на една група хора над друга. Това е и култура на нежеланието да приемеш другия, различния от теб, на нежеланието да признаеш, че „слънцето грее еднакво за всички“, и да погледнеш на човека до теб без предразсъдъци и плашещи митове.

Непрекъснато в публичното пространство се изтъкват доброжелателството и добронамереността към инвалидите. Сами по себе си положителни човешки качества, те по никакъв начин обаче не могат да заместят нуждата от социална равнопоставеност на хората с увреждания. Можем да бъдем добронамерени и доброжелателни и към домашния си любимец – ще храним кучето си със скъпа храна, ще го водим веднъж седмично на лекар, още толкова на учител, а може и други добронамерени екстри да си позволим – и все пак нито за секунда няма да се сетим да му дадем правото на избор, то-

ест да го равнопоставим на нас самите. Колкото и горчива да е аналогията, у нас като че ли никой не се сеща да приеме равнопоставеността на хората с увреждания. Защото равнопоставеността е част от друга реалност, в която отношенията се подчиняват на други правила и друго светоусещане. В тази реалност няма инвалиди, в нея различието е ценност, а не клеймо. И именно в тази реалност твърдим, че живеем – засега обаче само твърдим...

Примерът илюстрира една конкретна реалност, сътворена от съдържанието на няколко думи. И тъй като представата, която създава у нас думата „инвалид“, е за болен, беден, страдащ и безпомощен човек, то това езиково ядро страшно добре си пасва със състраданието, доброжелателството, грижата, благотворителността – в което не би имало нищо лошо, ако наистина ставаше въпрос за хора, които имат нужда единствено от това, за хора, които не са в състояние да се погрижат за живота си. Проблемът обаче е, че обикновено с това се изчерпват взаимоотношенията между инвалидите и доброто българско общество. Проблем е и че тези хубави думи определят една хуманност, която създава зависимости, ограничава въз-

можността на човека с увреждане да се самоопредели и да докаже своята пълноценност, инвалидизира го.

И някакси съвсем естествено се раждат абсурдни съчетания от стари и модерни думи, раждат се небивалици като интеграция на инвалидите, например. Това отново ни поставя в абсурдната ситуация на ромите и циганите. Хем отхвърляме човека, считайки го за невалиден, хем го „интегрираме“ според схващанията си за интеграция...

За щастие ние въпреки всичко се променяме, променя се цялото ни общество, макар и трудно, едва забележимо. Светът, в който живеем, все пак е различен от този на родителите ни. И в този свят си пробиват път (все още плахо) и търсят своето достойно място хората с увреждания, а не инвалидите. Всъщност това – да бъдеш или не инвалид, все по-често ще бъде въпрос на избор, на предпочитание и преди всичко на самооткриване. Защото моделът на живеене, който се опитваме да изграждаме, е друг – това е истински демократичен модел (все пак идва момент, в който значенията на понятията се пресяват и остава едно), това е модел на толерантност и приемане, на равнопоставеност и партньорство между чове-

ците, на възможности за избор. Защото основна ценност в този модел е човекът с неговата различност. Защото за първи път заговорихме за хората, а не за техните външни белези (по които класифицираме човека). И започнахме да ги виждаме – хората. И като започнахме да ги виждаме, струва си да започнем да говорим за тях, да ги опознаваме, а защо не и да ги разбираме.

Вероятно ще е трудно. Защото се налага тепърва да се запознаваме със съседа си например, за когото сме мислели, че не може да говори, а се оказва, че той имал страхотно чувство за хумор. Или с младежа, придвижващ се с инвалидна количка, когото от почти десет години всяка сутрин срещаме пред входа на блока, но не сме го заговорили нито веднъж, (не)знайно защо. Тепърва трябва отново да се учим да задаваме въпроси, ако искаме да се освободим от собствените си задръжки, ако искаме да разчупим почти митологизираната фигура, наречена инвалид – и да видим какво стои зад нея. Налага се да поставим под съмнение убеждението си, че човекът с увреждане няма място в нашата фирма само защото сме приели аксиомата, че инвалидите не могат да работят. Налага се сами да

се учим и как да отговаряме на децата си на въпросите, на които нашите родители не са ни давали отговори. И да намираме точните думи и обяснения, които да създадат онази реалност, в която децата, независимо от своите физически особености, ще бъдат преди всичко деца, ще играят заедно на любимите си игри, ще учат и израстват заедно. И в речниците на тези деца думата „инвалид“ няма да съществува, с нея няма да има какво да се обозначи. Нищо, че електронните и печатни медии все още произвеждат езикови бисери от рода на „инвалиди защитават правата на хора с увреждания“. Като приемем двата термина като синоними, се облекчава усилието да се избягват повторенията – и това е добре дошло за някои журналисти. „Човек с увреждане“ обаче не е и не може да бъде синоним на „инвалид“ – и все повече хора разбират това. Така както и интеграцията, тоест връщането в обществото на отделни насилствено изолирани негови групи не може да се подменя с изолация. Не може да се говори за интеграция и да се строят „интеграционни“ гета на една псевдореалност, на една реалност, далеч от живия динамичен свят. Сигурно и на това явление ще се роди точното езиково определение и тогава

няма да се бърка с истинското понятие за интеграция. Защото такава е истината, превъплътена в естествената логика на променящия се, жив човешки език.

Та ето как езикът се оказва нещото, което дори не просто създава представата ни за нещата – езикът (и това не е измислено от мен) формира реалността. Затова е важно да говорим за хора, а не за инвалиди, ако искаме нашата реалност да са именно хората – тоест всички ние. И оттам да тръгнем да създаваме практики и нормативни текстове – едва тогава те ще служат на хората, ще създават и гарантират възможности за техния пълноценен и достоен живот. А не да утвърждаваме думи, които маргинализират, противопоставят и отхвърлят хората.

Всъщност с това въведение към голямата тема за думите и техните значения ми се ще да се подсетим как и защо употребяваме една дума, а не друга – и че реалностите, които създаваме с нея, са светът, в който сами си отреждаме да живеем. И никога да не забравяме, че от избора на словата, с които си служим, зависи дали този свят ще е именно светът, в който искаме да живеем – в който можем да живеем – всички.